

անդիմադրանք կերպով պարզ հրամանի մը հնազանդ գեր: Մանաւանդ որ խղիւղը դաւանական էր, ձր-
ուսի կենդեցական դաւանութեան զէմ բնաւ ակնարկ
մը չկար, բոլոր տեսութիւնները պատմական կամ
դիւանագիտական կամ հոգեբանական էին, եւ պատ-
մութեան ու դիւանագիտութեան վրայ այ դադա-
կան իշխանութեան եւ անխալութեան տարածուիլը
նոր երեւոյթ մըն էր:

Բայց հիմա լրագիրները զանազան բաներ գրե-
ցին, հոյակաւորն էտենթ լազոն բաց նամակ մըն
ալ ուղղեց Մարտին: Բայց իշխան-քանանան յամու
յութեան մէջ փակուած, բնաւ բացատրութիւն մը
չբացատրակեց, իսկ իւր անունով հրատարակուած
յոսի մը մանր գրութիւններուն ալ՝ կեղծ եւ խա-
բեական ըլլալը հաստատուեցաւ:

Վերապէս գրուած նիւթը, եւ հետագոտու-
թեանը արդիւնքը, եւ անտուրիանը եղբակցութիւ-
նը, ոչ միայն Արեւելեան եկեղեցիներու, այլ Ա-
րեւմուտքի ազդերուն համար ալ ամենախրեւոյ
փառաբերի մըն է, եւ ամէն ուսումնասիրողներու
համար Ծանրակէլիմ հեղինակութիւն մը կը կազմէ:
Ողջափ ալ հեղինակը, Արեւելեաններ եւ Արեւելեան
եկեղեցի յիշած ասանք՝ աւելի Յովնի եւ յունական
եկեղեցին ունի իւր աչքին առջեւ, սակայն այդ և
եկեղեցական խնդիրներու մէջ շատ կէտեր, եւ գր-
ւելթ բոլոր յոսով բերուած կէտեր, հասարակ են
Հայաստան եւ Հայ Եկեղեցւոյն համար ալ: Ուստի
զուտ ազգային եւ ազգային եկեղեցական պատմու-
թեան տեսանկէտէն ալ իւր կարեւորութիւնն ունի
Սաքունի իշխան Մաքս արեղայի գրուածը, որուն
Թարգմանութիւնը կը ներկայացնէր այսուհի ազ-
գային խնդիրներով զբաղող եւ ազգային խնդիրներ
հետազոտող մեքանիզմ:

ՄԱՂԱՔԱՄ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵՆԸ

Շատ դարեր անցած են՝ յորմէհետէ այս
խնդիրը կը յուշուի: Ինչչա՛փ նամակներ
փոխա՛ւակուած են Արեւմտեան պապերու եւ
Արեւելեան պատրիարքներու միջեւ, այս
վերքը բժշկելու եւ Քրիստոնէութեան երկու
մեծ կէտերուն միջեւ բացուած վիճու լե-
ցնելու նպատակով: Ինչչա՛փ աստուածա-
բանական գրուածքներ, միջի՛, գրուու ըն-
թացքին մէջ խօսած են Արեւելեան-Օրթո-
տոքս եւ Հռոմէական-Կաթոլիկ եկեղեցի-
ներու միջեւ վիճաբանութեան նիւթ եղած
գաւա՛ական: Կէտերու վրայ: Ինչչա՛փ պատ-
գամաւորներ ծովադնաց ճամբորդութեամբ
ղրկուած են, մեծ ետաղով փափաւար
միութեան վրայ բանակցելու համար: Ինչ-
չա՛փ ալ, աւաղ, պատերազմներու եւ հա-
լածանքներու պատճառ եղած են այդ խը՛-

ղիւրները: Ինչչա՛փ ալ զայթակղութիւններ
տեղի ունեցած են, որոնք ցանկալի էր, եթէ
հար ըլլար, մարդկութեան եւ եկեղեցւոյ,
պատմութեան էջերէն ջնջել անհետաց՛ի:
Միութեան սխալ իմացուած փափաք մ
րոնութեան մղեց Լատինները, երբ Արեւ-
ելքի մէջ կը գտնուէին: Բայց Արեւելեան
եկեղեցին ամէն կերպերով հալածած ասեն-
նին, խնդիրին լուծումը միշտ աւելի դժ-
ւարացուցին, եւ գրեթէ անհնար դարձու-
ցին:

Ասոր հակառակ, Արեւելեաններն ալ
ոմանք, միութիւնը յաղողցնելու համար
Հռոմի գործածած միջոցներէն զայլացած.
իրենք ալ Հռոմի հետ միութեան դիմողները
հալածեցին, ինչպէս ըրաւ Ռուսիա, Լեհաս-
տանը լարաբաժիլ, ընելէ ետքը: Մինչեւ իսկ
մողութներ ալ կան, որոնք Լատիններէն ա-
ւելի տիեզերական կը չկատուին, եւ յա-
կապէս այդ միութիւնը յաղողցնելու համար,
գումարուած են: Ինչչա՛փ մեծողի ջանքեր
ալ եղան, նոյնիսկ մեր օրերը: Ասով մէկ
տեղ՝ կ'երեւի թէ բոլոր այդ աշխատութիւն
պարապի գացած է, եւ թէ նոյ՛իսկ ապա-
գային մէջ լաւագո՛ր: արդիւնքի մի յոյսը
փակուած է մեր առջեւ: Այնպէս կը կար-
ծուի թէ այս խնդիրներով զբաղելը, աշխու-
անյոյս դարձի մը ետեւէն ըլլալ է, եւ ահա
ճիշդ այդ պահուն նոր պարբերակա՛ւ հան-
դէս մը կը սկսի հրատարակուիլ, յիշուած
խնդիրները լուսաբանելու նպատակով:
Արդեօք այդ մասին ըսուելիք՝ որ բա՛ն մը
կա՛յ, որ ըսուած ըլլալ այդչափ դարերու
մէջ, յորմէհետէ բա՛նումը կը տերէ:
Արդեօք աւելորդ չէ՞ նորէ՛ կրկնել այն բա-
ները, որոնք այդչափ դարերէ ի վեր պա-
րապ տեղ եւ ապարդի՛ն խօսուեցան: Արդ-
եօք ինք դարերէ ի վեր եղած աշխատու-
թեանը ճախող հետեւանքը, մեղի կամ միւս
կողմէ՛ միութեան համար իրական փափաք
կամ բարի կամք չուենեալէ՞ն առաջ կու
դայ: Լատիններ անմիջապէս կը պատասխա-
նեն. — Մե՛ք մեր կողմէն: Միշտ ետաղու՛ն
կերպով միութեան փափաքեցանք, սակաւ
Յովնի եղան որ իրենց յամառութեամբ
կուրութեամբ եւ ամբարտաւանութեամբ
զայն չուեցին. ամենէն ընդարձակ զիջում-
նիւր եւ առատաձեռն առաջարկներ եղան ի-
րենց. բայց անոնք մերժեցին: Ամենատա՛ւ:

է ասկայն, որ երկու կողմերուն մէջն ալ չը գտնուիր լուրջ անձ մը, որ միութեան եւ հաշտութեան գործին կարեւորութիւնն ու օգտակարութիւնը չխոստովանի:

Ամէնք ալ համամիտ են յայտարարելու:— Գրիստոնէութեան փրկութիւնը Արեւելքի եւ Արեւմուտքի միութենէն կախում ունի: Այս կերպով միայն՝ մեր օրերուն մէջ հնարաւոր կ'ըլլայ Բողոքականաց վարդապետութիւն եւ անհաւատութիւն քարոզողներուն դէմ յողթանակ տա՛նք Գրիստոնէութեան մէջ: Որովհետեւ կաթողիկէ տեղեկներու եկեղեցին աւելի մեծ հեղինակութեամբ ճոխացած կ'ըլլայ, եթէ այն երկու կէտերը, որոնք տիրողն եկեղեցի՝ կը կազմէին, իրարու հետ համաձայնած ներկայայտեն: Այս միութեան զօրութեամբ, Գրիստոնէութիւնը՝ որ ուժ ստանալով, պիտի կարողայ աւելի դիւրութեամբ Անտարանի վարդապետութիւնը տարածել այլակրօն աշխարհին մէջ: Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մէջ կրօնական կենդանի հաղորդակցութիւնը, որչա՛փ ուրիշ օգուաներ ալ պիտի պտղարբէլէ, եկեղեցական կեանքը Նոր դարագոյններով պիտի հարստացնէ, եւ դորձու հոլութեան նոր տեսակներ պիտի ստեղծէ:

Մարդ պիտի չգտնուի, որ սրտեռանդն իյզմով եւ բոյր սրտով միութեան փափաքը չունենայ: Գրիստոնէայ վեհապետ մը պիտի չգտնուի որ ըսէ:— Ես կ'ուզեմ որ քրիստոնէաներու բաժանումը մինչեւ վերջ տեսական ըլլայ: Արեւելեան եկեղեցւոյ պատրիարք կամ եպիսկոպոս կամ վանահայր կամ կրօնաւոր մը չկայ, որուն երբ միութեան խնդիրը առաջարկես, նա պատահա է:— Ոչ, միութիւն չեմ ուզեր, ես քրիստոնէին բաժանումը իրեքն կանոնաւոր կ'արեւութիւն կը նկատեմ: Ընդհակառակն, նա քեզի պիտի ըսէ:— Մենք բոլորիւ քրիստոնէի պիտի ըսէ, որ ասանկ գեղեցիկ դործ մը արդեամբ իրականանայ: Մենք ամէն օր մեր ծիսական աղօթքներուն մէջ ալ ասոյ փափաք երեւում կատարուելը Աստուծոյ կը խնդրենք: Ամէն այդ կամ ամէն կին, բլան ուսնալ եւ զարգացնել զասակարգէն, բլան սովորական եւ ժողովրդական շարքերէ՛, միեւնոյն պատասխանը պիտի տան: Եւ եթէ հնաք ըլլար անցած սե-

րունդներն ալ հարցափորձել այդ մասին, անոնք ալ միաձայնութեամբ նոյնը պիտի կրկնէին: Բիւզանդիոյ կայսրներ, պատմիարքներ կամ քահանաներ, մինչեւ իսկ ատենք ալ որոնք միութեանն ռիբրիմ եւ հակառակորդներ կարծուած են, ամէնն ալ պիտի պատասխանէին:— Մեր սրտերուն ամենէն գեղեցիկ երազ՝ է այդ, Գրիստոնէութիւնը այնպէս միացեալ տես՝ եյ, ինչպէս էր առաջին տարիներու՝ մէջ: Նոյն թիւն Մարկոս Եփեսացին, Փրոքնետիոյ ժողովին մէջ յուզուած միութեան խնդրի՝ մեծ հակառակորդը, պիտի չընդունէ երբեք որ ի՛նչ միութեան հակառակորդ եղած ըլլայ, ալ ընդհակառակն պիտի պատասխանէ:— Ես սրտագրաւ դիմում մը բրի մեր թողութեանը երբեք, եւ անոնք չուզեցին ինծի անալ: Վերջապէս աշխարհի մէջ մէկ մը չկայ որ յանդիման ըսէ:— Ես բաժանումը կը սիրեմ, ես կ'ուզեմ որ թշնամին միշտ որո՞մ ցանկ սերմերուն մէջ: Պէտք էր ճիշդատապէս դիւրագրդիտ եւ անհաւատ մէկ մը ըլլայ, այս կերպ միտք մը ունենալու համար:

Այդ երբ այսպէս է, եթէ երկու կողմէ՛ լը՛ջօրէն հաշտութեան եւ միութեան փափաք կայ, եթէ երկար զարեւով արեւ նպատակով աշխատութիւն թափուած է, առանց արդիւնք մը ձեռք ձգելու, հնար չէ ուրիշ հետեւութիւն մը քաղել, բայց եթէ ըսելով, որ թիւրիմացութիւններ տեղի ունեցած են, որ միեւնոյն խնդիրը բոլորովին տարբեր տեսակէտներով նկատուած է, որով փափաքուած իրականացումը անհնար դարձած է: Եթէ երկու հոգի միեւնոյն առարկան ուզեն, սակայն նոյն ա՛ռւնին ներքեւ բոլորովին տարբեր բաներ հասկնան, անո՞ք կրնան տարբեր եւ զարեւ իրարու հետ բանակցել, եւ երբեք իրենց նպատակը ձեռք ձգել չեն յաջողիր:

Ահա ինչ որ իսկապէս տեղի ունեցած է եկեղեցիներուն միութեան: Խնդիրն է մէջ. Որպէսզի այդ մասին եղած ծրագիր մը իրականութեան յոյս ներշնչէ, առաջին առաջընդիւք քայլը պիտի ըլլայ ճշդել թէ ի՞նչ կ'իմացուի միութիւնը ըսելով, եւ թէ ի՞նչ:

միջոցներով եւ պայմաններով միութիւնը պիտի հաստատուի: Ահա այս է որ երբեք եղած չէ: Լատին եկեղեցին, միշտ հրամայելու վարժուած, պարզապէս ուղած է Արեւելեան եկեղեցին ստիպել՝ որ միութիւնը ը՛դուելի իր տուած իմաստովը, առանց իսկ հարցնելու կամ փնտելուել թէ արդեօք նոյն իմաստը իւր քուր եկեղեցւոյն հաճելի՞ է թէ ոչ: Նա միշտ ինքզինքին այն դիրքը տրած է թէ, — Մն եմ որ օրէնք դ՛իմուել իրաւունք ունիմ, ով որ չ'ուզեր միութիւնը ստեղծել այն կերպով՝ որ եւ կը սահմանեմ, անիկա միութեան հակառակորդ մնէ: Ըստ այսմ, օրի՛նակի համար, Մարկոս եփեսոսցին միութեան հակառակորդ մը նրկատուած է, որովհետեւ չուզեց համակերպել միութեան այն ձեւին, զոր Արեւմտեան եկեղեցին Փորնմտիոյ Ժողովին մէջ կ'ուզէր սահմանել: Ընդհակառակն, նա միութեան հակառակած չէր ըլլար, եթէ միութիւնը իմացուէր այն կերպով՝ ինչ կերպով որ Արեւելեան եկեղեցին կը փափաքէր հաստատուել: Արեւմտեան եկեղեցւոյ մտքին մէջ, միութիւնը նոյնա՛նն էր կատարեալ հաստատութեան հետ: Արեւելեան եկեղեցին նրկատուած էր՝ իբր շոտմէական եկեղեցւոյ ապստամբ դուստրը: Արեւմտեան պէտք չունէր ոչ մէկ բան զեղչել եւ ոչ մէկ բան՝ փոխել՝ միութիւն հաստատուելու համար: Արեւելեան էր որ պարտաւոր էր թաքարձակապէս ենթարկուիլ շոտմէ քահանայապետին իրաւասութեան, եւ միանգամայն իբր ճշգրտագործ ը՛դուելի այն ամէն հաստոյ դասանութիւնները՝ զորո լատին առաւանածաբանութիւնը յետապաշ ժամանակներու մէջ իւրովի կազմակերպած էր: շոտմին եւ Արեւմտեան թուր ծեռնարկները, զորո առանց քահանան օրէնք ետքը կատարեցին, ասիկ զատ նպատակ չունեցան: Լուրիակութիւններ, Թղթակցութիւններ, աստուածաբանական դրոճումներ, միաբանական փողովներ, քաղաքական միջոցներու կիրարկումներ, եւ երբեմն ալ արտաքին: Եւ միջոցներով, ամէնքն ալ մի միայն այդ ուղղութեամբ կատարուեցան: Իսկ Արեւելեան եկեղեցին, միութիւնը միշտ տարբեր տեսակէ՛ նկատեց, Իրեն իմացած կերպով, միութիւնը բարեկամութիւն է, համաձայնութիւն է, երակացութիւն է, եւ ոչ երբեք

հպատակութիւն: Նա Քրիստոնէութեան երկու ճիւղերը կը նկատէ իբրեւ երկու քուրեր, պատուով եւ իրաւունքով մին միւրին հաւասար: Նա համոզուած է եւս, որ միութիւնը վերահաստատելու համար, պէտք է վերադառնալ այ՛ դիրքին, որ բաժանաժէն տալ տեղի ունէր: Ըստ այսմ Քրիստոնէութեան երկու մեծ կէտերը պարտաւոր պիտի ըլլա՛ հաւատալ այնչափ ինչ միայն, որչափ որ համաձայնութեամբ կը հաւատային, թաժանուր սկսելէն առաջ, Իրենց փոխադարձ յարաբերութիւններն ալ՝ պէտք է ունենալ այն ձեւերն ու կերպերը, զորո ունէին առաջի ժամանակներուն մէջ: Արեւելեան էր զեղծութիւնը կը նկատէ միջին դարու մէջ Լատիններէ՛ կազմուած վարդապետութիւնները, ինչպէս նաեւ իննեւտասներորդ դարու մէջ հաստոյ դասանութեան վերածուած վարդապետութիւնները: Անոր կարծիքով, Արեւմտեան եկեղեցին թողած է վարդապետական հիշ, հիմքեր, եւ անոնց տեղ նորութիւններ է մուծած, ինչպէս են շոտմայն Սրբոյ եւ յորդան ըղիտմը՝ եւ ոչ տիրապէս ի շօրէ, մաքարանի գոյութիւնը, շոտմ քահանայապետին դերակալութիւնը եւ ուրիշ նմա՛ օրինակ կէտեր: Պէտք է ուրեմն Արեւմտեան եկեղեցին Թօթաիկ այդ վարդապետութիւնները, որ միութեան եւ երազարկեան համերաշխութեան արդեւ կ'ըլլա՛: Երբ նա այդ զսահողութիւնը բնէ, այն համերաշխութիւնը զոր ինքն խանդաբեց այդ նորութիւններով, անմիջապէս վերադարձուած կ'ըլլայ:

Այն կողմէն կ'ըսեն. — Յոյներուն ամառարանութիւնն է, որ չին ուղեր իրեց ճակարակ խոնարհեցնել շոտմ քահանայապետին առջեւ, եւ այս պատճառով միութիւնը կ'արդիւրէի: Իսկ այս կողմէ՛ կ'ըսեն. — Պապերուն ամբարտաւանութիւնն է, որ ինքզինքին՝ տիեզերաց վարդապետ կոչեցն ձեռացնել, նոյն իսկ դասանութեանց տէր, եւ կը պահանջէ: որ ամէնքը իրենց առջեւ դեռնամած խոնարհին: Այս է որ միութիւնը անհնար կը դարձնէ: Ըստ այսմ, երկու կողմերէն իւրաքանչիւրը կը հետաքի իրարու: Ներակ դարպափարներու, եւ միութեան իրարմարմարէք չի կրնար իրականանալ: Եւ ինչպէ՞ք իր տեսնեց, որ Արեւելեան եկեղեցին դիմեթ միշտ մերժած է ընդունիլ

միութեան նկատմամբ յայտնուած հումէական զաղափարը, որ իրեն, անընդունելի կ'երեւի, եւ կասկած ալ չկայ որ ապագայի ալ երբեք ընդունելիք չունի: Միայն քաղաքական յոյժ ստիպողական պարագաներու սողեցումներն ենք, երբեմն համաժողովի՝ ցուցուց ընդունելու աջ կերպը, որը Հոռոմ կ'ուզէր, այլ իրեն տեսի կ'երեւէր: Բողոքական պատճառներ կան, որ Բուդոնի ինքնի կայրները յորդորեցին Հոռոմ միութեան առաջնորդները՝ եւ Քաղաքական յոյժ ստիպողական պատճառներն եղան ու Արեւելեանները պարտաւորեցին, մոզանդուել կերպով Արեւմտեան գողափարի համոզմունքով Լուզդոնի եւ Փորթնսթոյ մէջ, Լուզդոնի մէջ հաւանեցան Լատիններու լատիններէն եւ ազատեցու համար, որոնք Բուդոնի յոռոմական գահին կ'ապագանային, Փորթնսթոյ մէջ ալ հաւանեցան՝ Կոստանդուպոլիս Թուրքիոյն ձեռքէն ազատ պահելու համար: Արեւելեան եկեղեցւոյ ինչ ինչ մասերը, օրիակ, իմն Ռուսիաները, մերջապէս ընդունեցին աջ մեք որը Հոռոմ կ'ուզէր, թայտ ստոյգ է որ Արեւելեան եկեղեցին ընդհանուր առմամբ զայ՝ միայն միտեց, եւ երբեք չի կրնար զայն ընդունել իւր տեսակետէն նստելով: Այս է պատճառն որ Արեւելեան եկեղեցին աւելի կ'ուզէ միութիւն հաստատել, Արեւմտեան հին-Յուրոսիկներու կամ Անդրեանիներու հետ քան թէ Հոռոմական եկեղեցւոյ հետ: Ուրոհեան չքալ գիտէ եւ կը գրաս, որ այն միայն եկեղեցի՝ երբ երբեք պիտի չուզեն իրենց իշխանութիւնը տարածել իւր միայն եւ թէ իրեն հանդէպ ինքզինքնին միայն իրաւ թուրք, եւ՝ տնիսկ իրեն կրտսեր թուրքի պիտի նկատեն: Եւ Արեւելեան եկեղեցին պիտի յարկեն իրեն իրենցմէ աւելի հին եւ աւելի արժանաւոր եկեղեցի կը մտնէ: Հոռոմ միայն այս երկու ծայրերը որ ցուցնէ իրենց՝ Կամ հապանակի, կամ յախարակի՝ եւ աւելի տարբեր լինելու պիտի չընէ երբեք:

Առդ, եթէ կ'ուզուի միութեան համար բառաւորներ մտնել, պէտք է նախ եւ առաջ ճշդի թէ ինչ՝ պիտի խմացուի միութեան առնին ներքեւ: Ով որ այս խնդրին միայն կ'ուզէ գրել, պէտք է համարձակ ըլլալ, երկդիմի բառեր չգործածել, եւ ոչ այ

գիմացին խաբելու աշխատի: Միութիւն ուզող անկեղծ չէր ըլլար, եթէ շատ անգամներ տեղի ունեցածին պէս, ուզէր միութիւնը ցուցնել իրեն եղբայրակա համայնութիւն, եւ սիրտին մէջ ծածկել ներքին թաղմանը մը՝ գիմացին պատահաբար մէջ յաղթուած թշնամիի պէս խռնարհած տեսնելու: Պէտք չէ գեղեցիկ բառերով թուարկել լարել, այլ զազափարները ճշգրտեալ թաղատել իրենց իսկութեան մէջ: Արդեօք հնար չէ՞, որ միութեան ճիշդ խմատը հաստատուի երկու ներհակ զաղափարներու միջին տեղը՝ աշխատ որ հետք ըլլալ երկու զաղափարներէն ալ՝ խմատն տարբեր ամեն իս խառնելով: Ո՞ր միութիւն առնին ներքեւ երբեք չեմ խմանար կատարեալ հպատակութիւն մը՝ որ նոյնիոյ բառի խմատին հետ հակադրութիւն կը հնչէ: Արեւմտեան մէջ ալ բոլորումն աւայտա եղած չէ այն միտքը թէ Արեւելեան եկեղեցւոյ Արեւմտեանին հետ միութեան պէտք է կատարուի աշխարհի կերպով՝ որ տարբեր քրիստոնէական գաղափարներու միջին տեղին հարմարեցում: Եղանակէն, Այս է պատճառն, որ թէպէս միութիւն անունը որոշմանուն է, քայլ չ'առնուածին յանդէպ հետեւի, ամեն որ կ'որոշուի պարզապէս հպատակութիւն փնտռած է: Գործնականին մէջ Արեւմտեանի որոշման միայն այն է եւ որոշման է Երեւոյնիներու գաղափար՝ եւ անհատն ուր՝ միութիւն անունով կատարուած որոշմանին մէջ միայն տարբերութիւնն ալ է՝ որ Արեւելիցի երեւն, երբ Հոռոմ հետ միութեան, կը ներուի պահել իրենց ծէսը եւ իրենց կաղամկերպութեան ինչ ի՞նչ կետեր, նոյնիսկ աշխարհի ալ իր մի մեծ զբոսնորք՝ կատարելով: Հոռոմ երբոր միութեան հաստատուելու միայն խօսի, հիմակ ալ պարզապէս նոր կ'իմանայ՝ տակաւն հնար չէ որ միութեան այս իմաստով անուի, որ է Արեւելեան եկեղեցւոյ՝ Լատին եկեղեցւոյ յոռոմի ներքեւ խմարհելով, ինչպէս որ այս մերթիւն տեսնելու իրաւամբ նկատել տեսաւ հայր Նիկողայոս Ծրագրի, միութեան միայն խաբելու լեզուով հրատարակուած դրբին մէջ: Քրիստոնէութեան այս երկու ճիւղերը յաջարակապէս երկու թուրք եւ իրարու հանդէպ, եւ ամէն տեսութեամբ իրարու հակադրու:

պիսկոպոս ազատօրէն իր թեմը կը կոտակարէր, իսկ Հռոմայ եպիսկոպոսը մասնաւոր իրաւունքներ ունէր ընդհանուր եկեղեցւոյ գործերով ալ զբաղելու եւ մեծ իշխանութիւն մը կը վայելէր։ Բայց այս իշխանութիւնը միշտ աւելի ընդարձակ էր Արեւմուտքի մէջ, որուն ինքն պատրիարքն էր, քան թէ Արեւելքի մէջ։ Նա բնաւ իրաւասութիւն չէր գործածեր Արեւելքի թեմերում, վրայ, եւ միայն անուղղակի ազդեցութիւն կը գործածէր, երբոր խնդիրը ընդհանուր եկեղեցւոյ գործերուն կը վերաբերէր։

Պիսաւորապէս իններորդ դարէն ադրիէ եկեղեցական կաղծակերպութիւնը արմատապէս փոփոխուեցաւ Արեւմուտքի մէջ եկեղեցին բացարձակ միապետութիւն դարձաւ եւ 'մանեցաւ պետութեան մը' որ զաւանդուեալ բաժնուած է, Հռոմի եպիսկոպոսը առէր եպիսկոպոսներուն անմիջական մեծաւորը եղաւ։ Ամէն եկեղեցական գործեր սկսան Հռոմի մէջ կարգադրուիլ։ Հռոմի Համար կաղծուած օրէնք՝ երբ՝ ամէն եկեղեցիներու Համար կանոն գործոց եղան։ Այդ մեծը կերպով մը հետեւանք եղաւ Սուրբ-Իսիդորեան կանոնը՝ երբեք, որ այն միջոցին երեւան եկան։ Այդ մեծը ստուղիւ լաւ եւ օգտակար եղաւ Արեւմուտքի Համար, որովհետեւ Համբարշտութիւնը զօրացուց եւ սովորութիւնները միացուց։ Բայց ա՛ զատիւ այն ժամանակէն սկսաւ աշխատուիլ, նոյնիւր Արեւելեան եկեղեցւոյ վրայ ալ տարածել, եւ այս եղաւ ստուգապէս զլիսաւոր պատճառներէն մէկը, որ եկեղեցիները բաժանման առաջնորդեց։

Պոստա՛ղնուպոլսոյ եկեղեցին, երբեմն կ'զիշանէր Հռոմի պահանջումներուն առջեւ, եւ նոր դրութեան Համակերպող կը կարծուէր։ Բայց ըրածը միշտ սկսած էր եւ իւր սրտին հակառակ։ Միւս կողմէն Հռոմի միշտ իւր դրութեան վրայ յամառ պ'զուր, միշտ անհնար դարձուց միութեան յաջողութիւնը։ Այժմ Արեւմուտքի մէջ միշտ սովորական դարձած է այդ գրութիւնը, որ Հաղար տարիէ ի վեր գործածական եղած է, եւ ուրիշ կերպ գրութեան մը գաղափարն

Արեւմտեան եկեղեցի՝ իբր Արեւմտեան եկեղեցի, առա՛ ձնանորհուրթիւն ունենալու եւ օրէնք դնելու իրաւունք չունի։ Ընդհակառակն, Արեւելեան ժողովուրդներն աւելի հին եւ քան այժմեան Արեւմտեան ժողովուրդները։ Միայն խնդիր կրնայ լլլայ Հռոմայ եպիսկոպոսին հանդէպ ցուցումիւր հպատակութեան մասին, որչափ որ անը՛ղհանուր եկեղեցւոյ վրայ իրաւունքներ ունի, բայց ոչ երբեք Արեւմտեան եկեղեցւոյ հանդէպ խոնարհելու մասին։ Դժուարութիւնն ալ ճիշդ այդ կէտին վրայ է։ Քանի որ Հռոմէական պապութիւնը Արեւելեաց աշէրն իբր շատիանկան Հաստատութիւն մը նկատուած է, եւ ոչ երբեք կաթողիկոսն եւ ընդհանրական Հաստատութիւն մը։ Իրենց տեսութեամբ պապին Հպատակիլ եւ Հատին եկեղեցւոյ հպատակիլ միեւնոյն բանն ըսել է։ Ուստի պէտք է լաւ դատարանիլ պապին դիրքը իբր զլուսն Հատին մասնաւոր եկեղեցւոյ, եւ այն դիրքը զոր ու՛ր ընդհանուր եկեղեցւոյ նկատմամբ։ Սովորաբար այդ երկու կէտերը կ'ընդհանրուին, եւ ոչ ոք Հող տարած է այդ երկու դիրքերը յատուկ կերպով զանազանելու։ Նոյնիսկ պապին Հա՛ղէպ պէտք չէ Արեւելեան եկեղեցւոյ յատկացնել հպատակութիւն մը, բառին կոտորակալ ու բացարձակ իմաստով։

Պատմութիւնը մոռացութեան կը տրուի, չնայուի թէ ինչ էր այդ մասին 'սիւղին եկեղեցւոյ ըմբռնումը։ Ահա թէ ինչո՛ւ կ'աշխատուի Արեւելեան եկեղեցւոյ այնպիսի կացութիւն մը առեղծիլ՝ զոր նա երբեք չունեցաւ։

Եկեղեցական կարգաւորութիւնը, ինչպէս որ այսօր կը ներկայացուի, նախիկ մասնակներու մէջ եղածն է տարբեր է։ Տէրն մեր ինչ ինչ առա՛ձնաշնորհումներն ստուր էր Ս. Պետրոսի, բայց մենք երբեք նաեւ մը չենք գտներ որ Ս. Պօղոս Հպատակելու պէտք ունեցած լլլայ Ս. Պետրոսի հանդէպ։ Ընդհակառակն, Ս. Պօղոս ինքզինք կը նրկատէ իբրեւ Ս. Պետրոսի ըտտ ամենայնի Համահաստար եղբայրը, եւ կը պարծնար իսկ որ զայն յանդիմանած է (Գաղ. Բ. 14)։ Նմանապէս, կաթողիկէ եկեղեցին ալ՝ երկուր դարերու միջոցին, երբեք իսկապէս միապետութիւն՝ եղած չէր։ Իւրաքանչիւր եւ

խակ չկայ, եւ յոյնիս միտքէ ելած է թէ առկի ատեններ գործերուն պայմանները տարբեր էին: Երբոր նախկին ջրիտոնէութեան վրայ կը խօսուի, այ՛պէս կը կարծուի թէ Հին ատեններ ալ եկեղեցական կազմակերպութիւնը ճիշդ այսօրուան ձեւին պէս էր: Այս պատճառով երբոր միութեան վրայ կը խօսուի, միշտ այժմեան տիրող միապետական ձեւին համաձայնելու ջանք կը թափուի:

Երբոր Արեւելեաններուն կը թողուի իրենց ծէսերը պահել, միեւնոթ, ատեն կ'ուզուի զանոնք հպատակեցնել կատարելապէս պապի՝ իրաւասութեան, եւ մինչեւ իսկ Հռոմի որեւէ մէկ յանձնաժողովին իշխանութեան: Անոնց վրայ պարտք կը դրուի պարզապէս յատկանշան օրէնք երու համակերպիլ, եւ ամբողջ յատկանշան աստուածաբանութեան հետեւիլ՝ իւր ամէն մասերուն մէջ: Ժիշդը խօսել ուղելով, արեւելածէս կաթոլիկներ այլեւս ուրիշ բա՛ չեն, բայց եթէ արեւելեան տարազ հազած լատիններ՝ եթէ երբեք լատին տարազ այ հոգած չեն, եւ արեւելեան աղթքներ արտասանող լատին՝ եր, եւ ոչ երբեք ճշմարիտ Արեւելեան եկեղեցւոյ մաւերական ներկայացուցիչներ: Անոնք պարզապէս հնաւանդ եւ Արեւելեան՝ եկեղեցիներու պատմութեան կենդանի հակասութիւններ են:

Հետեւաբար Հռոմի միացած Արեւելցիներու, դուռնութիւնը, ոչ միայն ընդհանուր միութիւնը յառաջացնելու կամ յարողցնելու ջճառայր, այլեւ դաշն յապարհելու եւ արդիւիւն կը տանի: Որովհետեւ Արեւելեայր, դա՛նք տեսնելով կրնա, բռնի.— Ահա ինչ որ մեզի այ պիտի պատահի, եթէ երբեք Հռոմի հետ միութիւնը քնդունինք: Արեւելեաններ ըլլալէ պիտի գազդինք, եւ լատիններ պիտի դառնա՛ք: Մեր եկեղեցւոյ տրամապատուութիւնը պիտի ստորնանայ. եւ փոխանակ թաղունքի որ ըլլալու, ազախին, մը պիտի ըլլա՛յ: Այն դէբը, որ Հռոմի հետ միացող Արեւելցի՝ երու պիտի տրուի, անոնց նոյնիսկ ուրիշ կաթոլիկներու հետ ունենալիք յարաբերութեանց ալ կը վնասէ, որովհետեւ զանո՛ք կ'իտով միայն կաթոլիկ եւ կ'իտով ոչ-կաթոլիկ կը նկատեն:

Եւ այդ բանը չեմ ըսեր, իբր թէ Հռոմի

հետ միացող Արեւելեանները չսիրէի. ընդհակառակն, եւ շատ կը շահագորդուիմ անոնց կացութեան հետ, եւ անոնց համար ալ կ'աշխատիմ: Իմ ըսել ուզածս այն է, որ ըստ ինքեան բազմալի էր զանոնք ուրիշ կերպով միացած տեսնել, որ աւելի համապատասխան ըլլար Արեւելեան եկեղեցւոյ արժա՛ն պատուութեան:

Հռոմի հետ միացեալ Արեւելցիները, զորս մենք մեզի վատակած ենք, անշուշտ պէտք է պահուին:

Բայց Արեւելեան եկեղեցի՝ ճշմարտապէս մեզի մօտեցնելու համար, պէտք է մինչեւ հիմա գործադրուած ձեւէ՝ տարբեր կերպ մը գործածել: Արեւելեան եկեղեցին պէտք է ճշմարտապէս մնայ ինչ որ է՝ Նապէտք չէ որ նկարագրի փոխէ: Միութիւն բառը չ'նշանակեր երբեք որ մէկ մասը ամբողջաբար փոխուի՝ միւսին հետ յարեւմտեան ըլլալու համար. այլ կը նշանակէ որ երկու իրեր շարունակեն ըլլալ ինչ որ են, եւ միայն իրենց մէջ փոխադարձ յարաբերութիւններ տնենալու աշխատին: Ըճմարտապէս անիրաւ եւ ամբողջ պատմութեան դէմ հակառող բան մը՝ է կարծել, թէ Արեւելեան եկեղեցին Հռոմայ եկեղեցւոյն մէկ մասն է, կամ մէկ հպատակ գաւառն է՝ որ անկէ բաժնուած է: Այդ բանը կրնայ բուռի Արեւելեան բողոքականներուն համար, որ ատեն մը լատին եկեղեցւոյ՝ ճշմարտան էին, բայց ոչ երբեք Արեւելեաններուն համար: Հետեւաբար պէտք է որ Արեւելեան եկեղեցի՝ բացարձակապէս անկախ մնայ, եւ ինքնուրոյն. կառավարուի, ինչպէս որ այսօր կը կառավարուի, եւ ինչպէս որ կը կառավարուէր քրիստոնէութեան սկիզբէ՛ ի վեր: Հռոմի հանդէպ ունենալիք յարաբերութիւնները պէտք է այ՛պէս ըլլան, ինչպէս որ էին նախկին քրիստոնէութեան ատեն՝ բաժնուածէն առաջ: Հարկաւ Արեւելեան եկեղեցին պիտի չվարանի ճանչնալ: Հռոմայ քահանայապետին աջ իրաւունքները, զորս նա ունենցաւ եւ զորս գործադրեց բաժնուող թուականէն առաջ: Նա պիտի ընդունի անշուշտ անոր որոշումները որ զանուր քրիստոնէութեան պատկանող մեծ ինդիքներու մէջ: Անով Հռոմի դերու-

կայութիւնը պահպանուած կ'ըլլայ, միութիւնն ալ իրողութիւնն մը եղած կ'ըլլայ, եւ ոչ թէ պարապ անուն մը: Եթէ երբեք Հոռոմ կրնայ այդ գաղափարը ը դռնէնու որոշումը տալ, միութիւնը հնարաւոր կ'ըլլայ Բայց ցորչափ ատեն ճիշդ կը թափուի Արեւելեանները այժմեան տիրող եկեղեցական դրութեան հպատակեցնելու, միութեան համար ըլլալիք ջանքերը ընդունայն պիտի ըլլան: Պէտք է զոհողութիւններ ընել որպէսզի միութիւնը իրականանայ, պէտք է հրաժարիլ ինչինչ սովորութիւններէ որոնք թանկ մը դարձեր է վեր երեւան եկած են: Արդ՝ ասանկ ծանրակշիռ գործ մը. ի՞նչպէս է քրիստոնէութեան հաշտութիւնը. չ'արժե՞ր արդեօք որ անոր համար պէտք եղած զոհողութիւնները ըլլան: Ինչպէ՞ս մենք պիտի ըլլաք պապութեան ստանալիք պատիւը, եթէ նա օր մը յանձն առ ուր այդ զիջողութիւնը եւ զոհողութիւնը՝ ընդհանուր բարեւոյն սիրոյն եւ քրիստոնէութեան շահուն համար:

Այն ատեն Արեւելքի մէջ պիտի սկսին հաւատալ Հոռոմի անշահախնդրութեան, եւ անոր բաղձանքներու անկեղծութեան: Միջին հիմա կր տիրէ այն գաղափարը, թէ Հոռոմի բոլոր ըրածները ճշմարտապէս քրիստոնէական հոգիէն առաջ չեն դար, այլ՝ լոկ ամբարտաւանութենէ եւ տիրապետելու անյապ բաղձանքէ: Եթէ Հոռոմ կը յաջողի Արեւելեանները իւր այժմեան տիրող դրութեան հպատակեցնել, ստոյգ է որ անկէ

արտաքին օգուաններ կը քաղէ: Իւր իշխանութիւնը աւելի մեն կ'ըլլայ, վստահութեամբ աշխարհի վրայ տիրապետողի մը կերպարանը կը ստանայ: Իւր ազդեցութիւնը կը կրկնապատկուի, եւ նոյնիսկ ասիական գոտիները ալ ձեռք կը ձգէ, այդ առթիւ յառաջ գալիք բողոքի դատերէ եւ արտոնութեանց խնդրանքներէն, եւ այլն: Այնպէս որ միշտ պիտի կարենայ ըստիլ, թէ այդպէս վարուած ատեն՝ եսակա՞րութեան զգացումէն առաջնորդուած է: Եթէ Արեւելքի եպիսկոպոսները Հոռոմէ ճանաչուած ըլլալու համար հազարաւոր Փրանքներ պիտի վճարեն, հաստատութեան կողմէ ստանալու համար, ինչպէս որ պարտաւոր են ընել այժմ Արեւմուտքի եպիսկոպոսները, ի դուր կ'աշխատիք Արեւելեան երուն հաւատացնել՝ թէ հոգիներու փրկութեան համար է որ անոնց միութեանը հոնէ կ'ըլլանք, իսկ եթէ ընդհակառակն Հոռոմ որոշէ եւ հաւանի Արեւելքի հանդէպ իրաց նախկին վիճակը վերանորոգել եւ անոնցմէ դանկ մը իսկ ստանալու չհետամտիլ, թերեւս այդ կողմերուն տիրապետող երեւնալ չկարենայ, բայց ասկէ զատ աւելի մեն պատիւ մը ստացած կ'ըլլայ, իրաւացի անդին պատիւ մը: Ոչ ոք այն ատեն պիտի կարենայ իւր դիտումը մեղադրել, եւ արեւել պէս լուսաւոր պիտի երեւայ, թէ նա ուրիշ բան չ'փնտռեր՝ բայց եթէ Աստուծոյ փառքը եւ հոգիներու փրկութիւնը:

ՄԱԳՍ ԻՇԽԱՆ

«Ոստան», 1911, քիւ 3, էջ 581-604:
(Ետք. 1)

Քրդ. Մ. Ա. Օ.